

БІЛІНГВІЗМ ТА ДИГЛОСІЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ

Зінченко Євгенія

*здобувач фахової передвищої освіти (фаховий молодший бакалавр)
земельно-правового відділення
ВСП «Рівненський фаховий коледж Національного університету
біоресурсів і природокористування України»*

Науковий керівник:

Криstopчук Тетяна

*доктор педагогічних наук, професор,
голова циклової комісії гуманітарних дисциплін
ВСП «Рівненський фаховий коледж Національного університету
біоресурсів і природокористування України»*

Більшість українців – двомовні або багатомовні. Майже кожен мав певний контакт, якщо не навчання у школі (залежно від вікової групи та регіону), як українською, так і російською мовами. Мовні практики після здобуття незалежності включають перемикання кодів, чергування між двома мовами в одній розмові та непристосування – взаємодію, коли носії використовують свої улюблені мови. Аби ще більше стирати межі між українською та російською мовами, існує суржик – змішана українсько-російська мова. Це пейоративний ярлик, який часто використовують для позначення нестандартної, ламаної мови, але для деяких українців це – рідна мова. Ці складні умови створили середовище з різним ступенем двомовності та різними рівнями мовного володіння обома мовами. Населення східних регіонів України, яке часто зображують як російськомовне, здебільшого є двомовним, причому українська є другою вільною, але пасивною мовою [5].

Традиція вивчення двомовності в лінгвістиці склалася досить давно. Нині вивченню питань двомовності присвячені праці таких українських мовознавців: Л. Т. Масенко, О. Б. Ткаченка, Н. П. Шумарової, Я. К. Радевич-Винницького, О. І. Чередниченка, Г. М. Яворської, В. М. Труби, С. О. Соколової, Т. М. Бурди, О. Г. Рудої, О. М. Данилевської, Л. В. Панасюка тощо.

Як науковий феномен термін «білінгвізм» давно використовують у лінгвістичній науці, хоча дотепер існують суттєві розбіжності в його трактуваннях. Окрім суб'єктивних причин, пов'язаних із мовною

політикою окремих держав, існує низка об'єктивних чинників, що впливають на визначення цього поняття. Так, білінгвізм – це складне та багатоаспектне явище, яке є предметом зацікавлення не тільки лінгвістів, але й соціологів, нейрологів та психологів, а тому його вивчають у лінгвістичному, соціолінгвістичному, психологічному планах. Оскільки в кожній сфері панівними є свої погляди на проблеми двомовності, це питання потребує узагальнень [2].

У широкому сенсі білінгвізм – це володіння двома мовами, за якого мовець має певні знання з обох мов та може ними послуговуватися, незалежно від рівня його мовної компетенції. Вузьке розуміння двомовності – це практика наперемінного використання двох мов, коли мовець унаслідок дії певних соціальних чинників може змінювати мовний код. Термін «диглосія» викликає ще більше суперечностей у колі мовознавців, адже в основі його визначення часто лежать різні мовні ситуації. Відтак основними ознаками диглосії є свідомо оцінка кожної мови та закріплення їх за конкретною комунікативною сферою. В основі цього поняття завжди лежить усвідомлене ставлення до кожної з двох мов та їхня чітка диференціація за ознакою престижна – непрестижна, офіційна – неофіційна, висока – низька. Отже, дві мови за диглосної ситуації обов'язково зазнають оцінного протиставлення у свідомості індивіда, на відміну від білінгвальної ситуації, за якої мовці рівноправно послуговуються двома мовами в різних комунікативних ситуаціях. Тому для чіткішого розмежування понять кваліфікуємо білінгвізм як наперемінне використання двох мов у суспільстві, диглосію – як свідомий вибір конкретної мови задля досягнення комунікативного успіху. Варто наголосити на тому, що нині в Україні безсумнівною є зміна чинників, що лежать в основі явища диглосії. Якщо раніше показник престижності мови був одним з основних під час розподілу мов на шкалі цінностей, а російську мову вважали значно престижнішою за українську, то сьогодні ситуація кардинально змінилась унаслідок зміни оцінних параметрів мовної ситуації. Тепер основним критерієм виокремлення диглосії є розрізнення формальності чи неформальності спілкування. З огляду на те, що білінгвізм є наслідком використання індивідом або суспільством двох мов, а диглосія – розподіл цих мов за сферами вживання, то очевидним стає те, що обидва явища не взаємозамінюють, а доповнюють одне одного [2].

Висловлювались погляди, що білінгвом можна вважати лише ту особу, яка досконало володіє двома мовами і вільно переходить від користування однією до користування іншою, наприклад, російські аристократи, які вільно розмовляли французькою, але при двомовності не можна досягнути однакового рівня знань двох мов. Більшість дослідників білінгвізму вважають, що у переважній більшості ситуацій дві мови, якими

володіє білінгв, перебувають у неоднаковому становищі. Проте ступінь володіння другою мовою може бути різним. За ступенем володіння другою мовою, білінгвізм поділяється на такі різновиди: 1) нормований; 2) однобічний нормований; 3) ненормований. Нормований білінгвізм, за словами автора, це такий білінгвізм, який характеризується дотриманням норм (граматичних, лексико-семантичних, фонетичних) обох мов. До однобічного нормованого білінгвізму належить такий, за якого мовець дотримується норми лише однієї з двох мов, здебільшого рідної. Ненормований білінгвізм – це користування другою мовою з порушенням її норм частково або повністю.

Як науковий феномен термін «білінгвізм» в науковій літературі розглядається з двох позицій: 1) соціальне явище; 2) індивідуальна характеристика особистості.

Як соціальне явище білінгвізм – це специфічний стан суспільного життя, за якого спостерігається і визнається факт функціонування, співіснування двох мов у межах однієї держави. Державний білінгвізм – різновид білінгвізму, за якого населення певної країни володіє двома мовами, які визнані в цій країні офіційними. Державний білінгвізм притаманний таким країнам, як Бельгія (офіційні мови – французька, фламандська), Індія (офіційні мови – хінді, англійська), Індонезія (офіційні мови – бахала, індонезійська), Камерун (офіційні мови – французька, англійська), Канада (офіційні мови – англійська, французька), Фінляндія (офіційні мови – фінська, шведська) та ін. Від державного слід розрізняти регіональний білінгвізм – різновид білінгвізму, за якого двома мовами володіє населення певного регіону. Наприклад, на сході України поширений українсько-російський білінгвізм, на заході – українсько-польський, українсько-угорський, частково українсько-румунський [4].

Л.Масенко зазначає, що масовий, або тотальний, білінгвізм — явище, принципово відмінне від індивідуальної двомовності. Його спричиняє, як правило, колоніальна залежність країни. У підневільних умовах залежна мовна спільнота змушена вивчити, крім рідної, ще одну мову і використовувати її для спілкування у визначених обставинах. Якщо друга мова поступово переймає всі функції рідної, виникає небезпека зникнення рідної мови і перетворення двомовців на одномовців. Досліджено, що при такому контактуванні двох мов одна прагне стати домінуючою, а друга — підлеглою [1].

Білінгвізм без диглосії виникає тоді, коли дві мови вживаються поперемінно без суспільно вироблених засад розмежування їхніх функцій. Найхарактернішим проявом білінгвізму без диглосії є дуже розповсюджене поперемінне вживання обох мов в одному комунікативному акті, якщо припустити, що всі мовці однаковою мірою розуміють обидві мови. Найяскравіше це виявляється в радіо- й

телепередачах, коли кореспонденти (чи ведучі) ставлять запитання українською, а співрозмовники, що їм відповідають, використовують мову російську. Той факт, що значно рідше можна спостерігати ситуацію протилежну, або українську відповідь на запитання, поставлене російською (це роблять люди прості, що розмовляють говіркою, і свідомі українська інтелігенція), свідчить про дуже широке заволодіння російською мовою щоденною (повсякденною) комунікативною сферою. При близькій спорідненості мовних систем, яка існує між українською і російською мовами, це призводить до прискореної появи «суржику» і створює переконання, що співрозмовники мають справу з однією мовою в різних стилістичних різновидах (варіантах) [3].

Важливою умовою за диглосії є та обставина, що мовці роблять свідомий вибір між різними комунікативними засобами і використовують той з них, котрий найкраще може забезпечити успіх комунікації. З цього випливає, що двомовність не обов'язково супроводжується диглосією – хоч і рідко, але мови білінгва можуть ніяк не розподілятися у зв'язку з комунікативною ситуацією. Кодовий репертуар одномовного індивіда може бути надзвичайно обмеженим, і в різних комунікативних ситуаціях він (цей індивід) використовуватиме одну й ту ж саму мовну підсистему. У цьому випадку можна говорити про його моногlossenість, або інакше – монолінгвізм [3]. Населення буває двомовним або багатомовним, а функції мов чітко розмежовані, за такої ситуації маємо на увазі білінгвізм з диглосією. В ситуаціях білінгвізму без диглосії видно значно чіткіше, ніж перед цим, що білінгвізм по суті є рисою індивідуальної мовної вправності, тоді як диглосія є рисою суспільно обумовленого розподілу (призначення) певних функцій за різними мовами й варіантами. Білінгвізм без диглосії виникає тоді, коли дві мови вживаються поперемінно без суспільно вироблених засад розмежування їхніх функцій. Найхарактернішим проявом білінгвізму без диглосії є дуже розповсюджене поперемінне вживання обох мов в одному комунікативному акті, якщо припустити, що всі мовці однаковою мірою розуміють обидві мови. Найяскравіше це виявляється в радіо- й телепередачах, коли кореспонденти (чи ведучі) ставлять запитання українською, а співрозмовники, що їм відповідають, використовують мову російську. Той факт, що значно рідше можна спостерігати ситуацію протилежну, або українську відповідь на запитання, поставлене російською (це роблять люди прості, що розмовляють говіркою, і свідомі українська інтелігенція), свідчить про дуже широке заволодіння російською мовою щоденною (повсякденною) комунікативною сферою. При близькій спорідненості мовних систем, яка існує між українською і російською мовами, це призводить до прискореної появи «суржику» і

створює переконання, що співрозмовники мають справу з однією мовою в різних стилістичних різновидах (варіантах) [3].

Таким чином, що білінгвізм – це результат використання індивідом або суспільством двох мовних кодів. Диглосія – результат оцінки такого функціонального розподілу відповідно до панівних стандартів, тобто стан, за якого кожна мова займає конкретне місце на шкалі цінностей індивіда, а також диференціюється за сферою комунікації. Отже, можемо зробити висновки, що обидва явища переважно доповнюють одне одного й часто існують разом в одному комунікативному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Масенко Л. Т. Мова і політика.
URL: http://slovoua.com/masenko_mova_politika
2. Матвеева Н. Р. Терміни «білінгвізм» і «диглосія» в соціолінгвістичній традиції.
URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28532/1/MATVEIEVA_T_ERMS_BILINGUALISM.pdf
3. Панасюк Л. В. Диглосія: до аналізу категорії білінгвізму.
URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2099/1/Panasyk_Duglisia_do%20analizy%20kategorij.pdf
4. Совтис Н. В. Білінгвізм як результат міжмовних контактів: причини виникнення та наслідки функціонування.
URL: <https://naub.oa.edu.ua/bilinhvizm-yak-rezultat-mizhmovnyh-kontaktiv-prychyny-vynyknennya-ta-naslidky-funktsionuvannya/>
5. Тиравський В. Українська мова стала додатковим полем битви під час війни з Росією. URL: <https://foreignukraines.com/2023/04/06/the-ukrainian-language-became-an-additional-battlefield-during-the-war-with-russia/>